

¹Erkan HİRİK, ²Abdullah ÇİĞİL

¹Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun, Türkiye (erkanhirik@gmail.com)
ORCID:0000-0001-6978-8981

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Nevşehir, Türkiye
(abdullahcigil@hotmail.com), ORCID: 0000-0002-6865-5463

Hareket Fiillerinin Serileşmesinde ‘Yol’ ve ‘Tarz’

Özet

Fiiller dilin en temel söz varlığı öğelerindedir. Bu kelimeler evrende yer alan varlıkların oluşlarını, kılışlarını ve hareketlerini ifade ederler. Ancak evrende yer alan canlı ve cansız varlıkların hareketlerini ifade edebilmek için fiil kategorisi kendi içerisinde de birtakım birleşmeler gerçekleştirerek söz dizimsel ve anlambilimsel durumları ortaya çıkarır. Çünkü evrende yer alan çok sayıda varlığın çok sayıda hareketi sonsuz kombinasyonun belirmesine neden olmaktadır. Bunu da ifade edebilmek için fiil kategorisi kendi içinde de çeşitli birleşmeler meydana getirmektedir. Bunun en tipik örneği de anlamsal bir sınıf olan hareket fiilleri ile söz dizimsel ve anlambilimsel bir sınıf olan seri fiil yapıları arasında görülmektedir.

Hareket fiilleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da Türkçe çalışmalarda bu fiillerin sınırlarının ne olduğu tam belirlenmiş değildir. Evrende yer alan varlıkların yer değiştirmesini ifade eden fiiller olarak ele alınabilecek kelimelerden olan hareket fiilleri söz dizimsel ve anlambilimsel bir kategori olan seri fiil yapılarıyla yakından ilişki içerisinde. Seri fiil yapıları içerisinde yüzey yapıda ya da derin yapıda en az bir hareket fiili barındırmaktadır. Bu hareket fiilleri de Talmy'nin tipolojisine göre hareketin gerçekleştiği yer olan “yol”u ya da gerçekleşme şekli olan “tarz”ı işaretlemektedir. Bu çalışmada hareket fiillerinin serileşmesi sürecindeki rolleri olan “yol” ve “tarz” Türkçe bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fiil, Hareket fiilleri, seri fiiller, yol, tarz.

¹Erkan HİRİK, ²Abdullah ÇİĞİL

¹Doç. Dr., Samsun University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences,
Department of Turkish Language and Literature, Samsun, Turkey
(erkanhirik@gmail.com) ORCID:0000-0001-6978-8981

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences Turkish Language and
Literature PhD Student, Nevşehir, Turkey (abdullahcigil@hotmail.com)
ORCID: 0000-0002-6865-5463

‘Path’ and ‘Manner’ in The Serialization of Motion Verbs

Abstract

Verbs are one of the most basic vocabulary elements of the language. These words express the being, manners and movements of beings in the universe. However, in order to

express the movements of living and non-living beings in the universe, the verb category creates syntactic and semantic situations by performing some combinations within itself. Because the many movements of many beings in the universe cause endless combinations to appear. In order to express this, the verb category creates various combinations within itself. The most typical example of this is seen between motion verbs, which is a semantic class, and serial verb structures, which are a syntactic and semantic class.

Although there have been various studies on motion verbs, the limits of these verbs have not been determined in Turkish studies. Motion verbs, which can be considered as verbs expressing the displacement of beings in the universe, are closely related to serial verb structures, which is a syntactic and semantic category. Serial verb structures contain at least one motion verb in surface or deep structure. According to Talmy's typology, these verbs of motion mark the "way" where the movement takes place, or the "style", which is the way it takes place. In this study, the roles of "path" and "manner" in the serialization process of motion verbs are discussed in the Turkish context.

Keywords: Verbs, Motion verbs, serial verbs, path, manner.

Giriş

Dilin temel söz varlığı içerisinde işlevsel olarak oldukça fazla göreve sahip olan fiiller, çeşitli ölçütlerle sınıflandırılabilen dil üyelerindedir. Buna ek olarak fiiller, kullanıldığı diğer söz varlığı üyeleriyle de dildeki birtakım boşlukları doldurabilmektedir. Dilin sınırlı sayıda malzeme ile evrendeki sınırsız hareket ve varlığı ifade edebilmesi de ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir.

Evrende gerçekleşen her türlü olay, içerisinde en az bir fiil ile ifade edilebilecek hareket barındırmaktadır. Kimi zaman bu olay aslında içerisinde birden fazla hareket de barındırmasına karşın dil bunu tek bir kelime ile bütüncül olarak ifade etme yoluna gidebilmektedir. Dilin çoğunlukla en az çaba yasası çerçevesinde işlev görmeye meyilli olması, içerisinde birden fazla hareket barındıran olayların kimi zaman bütüncül bir bakışla tek bir fiille ifade edilmesini sağlayabilmektedir. Örneğin, “Çocuk taş attı.” cümlesinde *at-* fiili ile dinleyenin zihninde tek bir olay tasavvur edilmektedir. Ancak olaydaki hareketi gerçekleştiren çocuk ise temelde birden fazla hareket gerçekleştirmiştir. En basit ifadeyle çocuğun “taşı alması” bir hareket, “taşı fırlatması” ise ikinci hareket olarak ele alınabilir. Hatta bu basit cümlenin derin yapısı ele alınırsa “Çocuğun taşı atmayı tasarlaması” dahi ayrı bir mental durum olarak düşünülebilir. Tüm bu hususların zihinde bütüncül olarak ele alınmasını ve dilde bütüncül bir bakışla ifade edilmesini sağlayan yapıların başında “Seri Fiil Yapıları” (SFY) gelmektedir.

Seri Fiil Yapıları (SFY) birden fazla fiilin art arda gelip bütünleşik bir olaydaki hareket dizisini kodlayan ve bunu tek bir olay şeklinde sunan dil öğeleridir. Bununla birlikte bazı durumlarda da tek bir fiilde birden fazla

hareket, fiilin iç yapısında yer alabilir. Diğer bir ifadeyle yüzey yapıda tek fiil varken derin yapıda birden fazla hareket dizisi bulunabilir.

Dünyada birçok dil *serileştirme* (İng. serialization) özelliği ile karmaşık hareketler dizisini sistematik bir şekilde ifade edebilmektedir. Batı dillerinden İngilizce gibi serileştirme özelliği olmayan dillerde birden fazla olay, çoğunlukla yan cümlelerle veya sıralı cümlelerle ifade edilirken serileştirme dilleri, tek bir olayı, art arda gelen iki ya da daha fazla fiil yoluyla ifade etmektedir. Herhangi bir bağlaç veya bağlayıcı unsur barındırmayan SFY'ler, bir sıralama veya altasıralama¹ ilişkisi içermemektedir.

Farklı diller üzerine yapılan çalışmalarla birlikte dilbilimsel çalışmalarda fiiller, çeşitli bakış açıları ve ölçütler temel alınarak tasnif edilmektedir. Yapılan bu tasniflerde ortaya koyulan bir tür de “hareket fiilleri”² olarak görülmektedir. Hareket fiilleri en basit şekliyle “varlıkların yer değişimini kodlayan sözcükler” şeklinde tanımlanabilir. Evrendeki pek çok hareket, varlıkların kendi içindeki veya diğer varlıklarla olan ilişkilerindeki yer değişimini işaretlemektedir. Bu bağlamda hareket fiillerinin evrendeki hareketlerin boyutlarının gözlemlenebilmesi bakımından önemi ön plana çıkmaktadır.

Hareket fiilleri üzerine çalışmalar yapan L. Talmy (1985) bu fiillerle ilgili birtakım kavram önerilerinde bulunmuştur. Bu kavramlar anlambilimsel ögeler olarak *hareket* (motion), *yol* (path), *şekil* (figure), *zemin* (ground), *tarz* (manner), *neden* (cause) şeklinde belirtilmiştir. Bununla birlikte yüzeysel ögeler olarak da *fiil* (verb), *edat* (adposition)³ ve *yancümle* (subordinate clause) belirlenmiş ve bunlar *uydu* (satellite) olarak konumlandırılmıştır [2, s. 21]. “Yol” kavramı hareketi gerçekleştiren eyleyicinin hareketi gerçekleştirdiği rotayı ifade etmektedir. Talmy (1985), aynı zamanda bu kavramın hareketin asıl bileşenlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, “yol” kavramını bir ölçüt olarak ele almış ve dilleri “eylem-çerçevesel diller” ile “uydu çerçevesel diller” olarak sınıflandırmıştır.

Talmy'nin sınıflandırması büyük ölçüde kabul görse de Slobin, SFY barındıran dillerin Talmy'nin yapmış olduğu sınıflandırmaya uymadığını tespit etmiş ve bu sınıflandırmaya “eşit-çerçevesel diller” şeklinde bir madde daha eklemiştir. Slobin'e göre SFY'de art arda gelen iki fiilden birinci fiil,

¹ bk. [1]

² [3], [4, s. 1263], [5, s. 103-107].

³ *adposition* temelde *preposition* (öncül edat) ve *postposition* (edat) türünden sözcüklerin tamamına verilen addır. Bu bakımdan Türkçede *edat* olarak ifade etmek mümkün olabilir.

yol veya *tarz-neden* kodlamaktadır İkinci fiil ise yapının anlamını taşımaktadır [6, s. 227].

SFY ve hareket fiilleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. SFY oluşturan fiillerin hareket fiillerinden oluşması ve hareket fiili barındırmayan yapıların SFY olma ihtimalinin düşük olmasına neden olmaktadır. SFY ve hareket fiilleri arasında oldukça sıkı bir ilişkinin varlığı, farklı iki fiil sınıfının da birbiriyle ilişkili olabileceğini göstermesi bağlamında önem taşımaktadır.

SFY, başka bir fiil sınıfı olan hareket fiillerinden yararlanarak birden fazla hareketi tek ve bütünleşik bir olayda birleştirmektedir. Çalışmada SFY ile ilgili birtakım bilgiler verilmiş ve bu yapıların hareket fiilleri ile olan ilişkisi incelenerek Türkçede sözlü ve yazılı dilde bu iki fiil türünün işlevleri ele alınmıştır.

1. Seri Fiil Yapıları [SFY]

Bir cümlede tek bir yargı ifade edebilmek için art arda gelerek tek fiil gibi hareket eden, aralarında herhangi bir bağlaç veya bağlantı unsuru barındırmayan herhangi bir sıralama veya alta sıralama ilişkisi olmadan bir araya gelen fiil dizilerine veya tek bir fiilin kendi içinde birden fazla hareket içerdiği yapılara *seri fiil yapıları* (SFY) denmektedir. SFY, birden fazla fiilin art arda gelerek tek bir hareket bildirmesi şeklinde oluşabileceği gibi bir fiilin kendi içinde birden fazla hareket barındırması şeklinde de oluşabilmektedir [7], [8], [9], [10], [11], [12], [13]. SFY’de dilbilimin farklı kategorilerinin işlevleri belirgin şekilde görülmektedir. Biçimbilgisi, söz dizimi ve anlam SFY’nin temelinde bulunmaktadır.

SFY kavramsallaştırılmış bir olayı açıklayan bir fiilin alt bölümlerine katkıda bulunan tek bir genel olayı ifade etmektedir. Birbiriyle ilişkili birkaç olay bütünleşik bir yapı oluşturur ve “makro olayı” meydana getirir (14, s. 691). Bahsi geçen bu makro olay, SFY sayesinde bütüncül *tek bir olay* olarak tanımlanır.

Yapı bakımından SFY, iki büyük gruba ayrılabilir. Aşağıdaki örneklerde yüzey yapıda birden fazla fiil olsa da temelde tek bir hareket kodlanmaktadır ve bu hareket, konuşur ile dinleyen tarafından makro olay olarak algılanır.

a) Çok fiilde tek hareket bildirenler (ÇSFY)

- *Tüm tabağı sil süpür!* (ye-)
- *Buradan derhâl çık git!* (ayrıl-, uzaklaş-)
- *Git yatağına devril uyu.* (yat-)
- *Döndüm dolaştım aradıklarımı bulamadım.* (ara-)

Bu makro olaylarla birlikte bazı SFY'nin bölümlenebilir anlamsal alana sahip olduğu, derin yapıda içerisinde birden fazla hareketi tek fiil aracılığı ile içerebildiği de görülmektedir.

b) Tek fiilde çok hareket bildirenler (TSFY)

- *fırlat-* (tut- + at-)
- *getir-* (al- + gel-)
- *sürükle-* (it-/çek- + götür-)

Yukarıdaki örneklerde tek fiil kendi içerisinde birden fazla hareketi muhafaza etmektedir. Derin yapıda bu hareketlerin varlığını sezme mümkündür.

(1) Karısını ve çocuklarını *aldı gitti*. (al-+git- = götür-)

(2) Odasındaki eşyaları sokağa *fırlattı*. (tut- + at- = fırlat-)

(1) numaralı örneklerde görüldüğü gibi SFY'de birden fazla fiil art arda gelerek kavramsal olarak bütünleşmiş tek bir harekete karşılık gelmektedir. (1)'de *al-* + *git-* art arda gelerek tek bir hareket olan "götür-" eylemine karşılık gelmektedir. Konuşur, yüzey yapıda iki fiil kullansa da derin yapıda tek ve bütünleşik bir olayı kastetmekte ve ifade etmektedir. Bu tarz kullanımlar, dünya dillerinde olduğu gibi Türkçede de yaygın bir şekilde bulunmaktadır. (2)'de ise tek fiil, (*fırlat-*) kendi içinde birden fazla hareket barındırmakta ve tek bir olayı betimleyen bir SFY oluşturmaktadır (*fırlat-* = tut- + at-).

Durie, SFY'leri karmaşık bir yapı olarak tanımlamış ve SFY'lerin yapıları hakkında bazı ölçütler belirlemiştir. Belirtilen özelliklerin tamamını göstermeyen yapıların da SFY özelliği gösterebileceğini belirtmiştir. Durie'ye göre bir SFY genel olarak aşağıdaki özellikleri gösterir:

- Bir SFY, kavramsallaştırılmış tek bir olayı betimler.
- SFY'deki fiiller; aynı zaman, kip, görünüş ve kutupsallık değerini paylaşır.
- Bir SFY, bir veya daha fazla ögeyi paylaşır.
- SFY'lerde bir fiil, diğer fiilin içine gömülmüş veya diğer fiili tamlayıcı pozisyonda bulunmaz.
- Bir SFY, basit cümlelerin bürünsel özelliklerine sahiptir.
- SFY, tek bir özne veya farklı bir öge alabilir.
- SFY, iki veya daha fazla unsurdan oluşursa SFY'nin anlamı, seri olmayan dillere basit cümle olarak çevrilir.
- SFY, art zamanlı olarak gramerleşmeye ve sözlükselleşmeye eğilimlidir [11, s. 291].

Durie diğer dillerdeki SFY'nin bu özelliklerin tamamını barındırmasını zorunlu bir ölçüt olarak görmez. SFY üzerine yapılan pek

çok çalışma da bunu doğrular niteliktedir. SFY bulunan pek çok dilde, birden fazla fiilin art arda gelerek tek bir yapı oluşturması, tek olay bildirmesi, basit cümlelere benzer anlamsal özellikler göstermesi ve fiiller arasında bağlaç bulunmaması gibi hususlar görülmektedir. Türkçede SFY özelliği gösteren yapılarda da bu özelliklerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Konuşurları SFY kullanımına yönelten sebep birbiriyle kavramsal olarak ilgili olan birden fazla fiili art arda sıralayarak bütünleşik bir olayı kolayca kodlama isteğidir. Burada art arda sıralanan eylemlerin genellikle hareket fiilli olması dikkate değer bir durumdur. Birbirini anlam bakımından tamamlayan veya bir hareketin sebebini, yolunu veya tarzını gösteren bir hareket ve bu eylemin sonucu olan diğer bir hareket, bir SFY oluşturmaktadır.

2. Hareket Fiilleri

Hareket kavramı Türkçe Sözlük'te "1. Bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devinim, aksiyon. 2. Vücudu oynatma, kıpırdatma veya kımıldama. 3. Davranış, tutum." şeklinde açıklanmaktadır. Levinson ve Wilkins, hareketi "Uzayda bir figürün yörünge boyunca yer değiştirmesi." olarak tanımlamaktadır [15, s. 18]. Genel anlamda, hareket fiilleri "hareketli veya sabit bir konumun sürdürülmesini içeren durumları" ifade etmektedir [16, s. 25].

Emre, fiillerin eylem, duyum, oluş kavramlarını anlattıklarını söyleyerek "Çocuk bahçede oynuyor." cümlesini eylem bildiren fiile örnek vermektedir [17, s. 45]. Bu örnekten Emre'nin gözlemlenebilir eylemleri, hareket fiilleri arasında değerlendirdiği düşünülebilir. Ergin ise fiillerin hareketleri karşılayan kelimeler olduğunu belirterek "hareket kelimesini tabii, geniş manası ile alıyor ve zaman ve nesnelere zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz." şeklinde açıklamada bulunmaktadır. Bununla birlikte Ergin, hareketi nesnelere zaman ve mekân içindeki yer değiştirmeleri; oluşları, kılışları, duruşları; hülâsa her türlü faaliyetleridir." şeklinde tanımlamaktadır [18, s. 280]. Korkmaz da Ergin'e paralel şekilde kılış ve kılınış fiillerinin cümlede yüklem gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Korkmaz, "Durum ve Tasvir Bildiren Fiiller" in yalnızca hareket hâlinde olmayan bir durumu ve takınılan bir tavrı gösterdiğini belirterek dolaylı olarak kılış fiillerinin hareket ile olan ilgisini ifade etmektedir [19, s. 532].

Hareket fiilleri konusunda farklı yaklaşımlardan biri Arnazarov'a aittir. Araştırmacı hareket fiilleri ile "gel-, git-, kaç-, gez-, as-, vur-, düş-,

ov-, kov-” gibi fiziksel hareketleri ifade eden kelimeleri belirtmektedir [20, s. 193-194]. Ancak kimi çalışmalarda mental bağlamda yer alan fiillerin de “hareket” ile ilgili olduğu ifade edilmiştir. Yaylagül, “Bir fiil, hareket, durum veya şart belirten bir kelimedir. Bir fiil, fiziksel veya mental bir hareketle ilgiliyse hareket fiili diye adlandırılır; özneyi tanımaya veya tanımlaya yardım eden bir fiil durum veya olma fiili olarak adlandırılabilir.” demektedir ve Levin’in oluş fiillerini bir hareketten çok bir durum veya bir şart ifade ettiğini belirtmektedir [21, s. 20].

Türkçedeki hareket fiilleri ile ilgili yapılmış olan araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışmalarda [22], [23], [24], [25], [26], [27]. “*Devinim Eylemleri*” teriminin kullanıldığı görülmektedir. Türkçe üzerine yazılmış dilbilgisi kitaplarında ise fiil bahsinde fiillerin hareket bildirme özelliği üzerinde durulmakta fakat hareket fiili olmanın ölçütleri verilmemektedir. Gencan [28, s. 271] hareket sözcüğü yerine *devim* kavramını kullanmış ve fiilleri, “Varlıkların yaptıkları işleri, devimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir.” şeklinde tanımlamıştır. Ancak *devim bildiren fiiller* hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. *Devinim bildiren fiillere* örnek olarak “Yel eser. Esmek devimdir.” açıklamasını yapmıştır. Aksan [29, s. 98] eylemlerin bir devinme, bir oluş, bir kılınış ya da bir durum gösteren sözcükler olduğunu vurgulamıştır. Hareket sözcüğü yerine *devinme* sözcüğünü kullanmıştır. Göksel ve Kerslake [30, s. 127] Türkçede geçişli fiil olarak kullanılabilen bir grup geçişsiz fiil olduğunu ve bu fiillerin hareket fiili olduğunu vurgulayarak *yüz-, koş- yürü-*, fiillerini örnek olarak vermiştir. Hengirmen [31, s. 200] eylemlerin varlıkların yaptıkları işleri, oluşları, hareketleri ve içinde buldukları durumları bildirirken, kişi, zaman ve yargı kavramları verdiğini vurgulayarak hareket eylemlerine örnek olarak *gelmek, gitmek, koşmak, atlamak, yüzmek* fiillerini göstermiştir. Kocaman vd. [32, s. 126] “Geleneksel dilbilim yaklaşımlarında, eylemler bir hareketi belirten sözcükler olarak anlambilimsel özellikleriyle tanımlanırlar.” şeklinde açıklayarak fiillerin hareket belirtme özelliğine vurgu yapmıştır.

Çalışmalardaki bu görüşler dikkate alındığında “hareket fiilleri” konusunda farklı yaklaşımların olduğu dikkat çekmektedir. Hareket kavramının hareketi gerçekleştiren kişi ya da nesnede veya bunların evrendeki konumunda/durumundaki değişikliği içeren hususları kapsadığı söylenebilir. Nitekim Webster’da hareket (motion), “davranış, süreç ya da yer değiştirme örneği” olarak ele alınmaktadır [33]. Yukarıda Türkçe Sözlük’te yer alan “hareket” tanımı da göz önüne alındığında yer ya da durum değişiminin temel nokta olduğu görülmektedir. Hâliyle çoğunluğu

gözlemlenebilmeye olanak tanıyan hareketler, birtakım fiillerle ifade edilmektedir ve bu fiiller hareket fiili olarak ele alınmaktadır. Örneğin, *koş-*, *yürü-*, *at-*, *fırlat-*, *tut-* gibi fiiller açıkça gözlemlenebilir hareket ifade etmektedir ve bu fiiller yukarıda yer alan “hareket” tanımındaki gibi yer/durum değiştirmeyi örneklemektedir. Ancak *düşün-*, *kahrol-*, *üzül-*, *piş-*, *sız-*, *soğu-*, *yeşer-* gibi fiillerde açık bir yer değişimi söz konusu değildir. Her ne kadar bu fiillerin işaretlediği hareketlerden bazıları gözlemlenebilir olsa da ifade ettikleri anlam sınırı “evrende yer değiştirme” ölçütüne uygun değildir. Tüm bunlar göz önüne alındığında bir fiilin hareket fiili olarak kabul edilebilmesi için temelde iki ölçütten bahsedilebilir:

1. Evrende yer değişikliği yaratması.
2. Gözlemlenebilir özellikte olması.

Bu iki husus hareket (motion) fiilinin temel nitelikleri olarak ele alınabilir. Bu iki nitelik aşağıda belirtilen Talmy'nin tipolojisindeki öğelere de uygundur.

Dillerin hareketi kodlama şekli birbirinden farklıdır. Bir dil, bir hareketi bütün yönleriyle kodlarken diğer bir dil ise hareket bütüncül olarak değil bazı noktalarına vurgu yaparak kodlamaktadır. Talmy [2], [34], [16] anlam ve yüzeysel ifade arasındaki ilişkiyi ele alarak hareket fiillerini anlam bilimsel açıdan değerlendirmiştir. Hareketin kavramsal yapısında rol oynayan bazı bileşenler olduğunu tespit eden Talmy, bu bileşenleri şu şekilde açıklamıştır:

- “1. Hareket (motion): Bazı varlıkların yer değiştirdiği gerçeğini ifade eder.
2. Şekil (figure): Hareket eden varlığa veya “zemin” (ground) adı verilen başka bir nesneye göre konumunu değiştiren unsura denir.
3. Zemin (ground): “Şekil”in hareket ettiği nesnedir. Potansiyel olarak hareketin kaynağını, aracını ve hedefini içerir.
4. Yol (path): “Şekil” tarafından izlenen rotadır.
5. Tarz-Neden (manner-cause): “Biçim” ve “neden”, “şekil”in hareket hâllerini ve neden olduğu durumları tanımlayan “hareket” ile ilgili olaylardır [16, s. 25].

şekil	hareket/tarz-neden	yol	zemin
The bootle	floated	into	the cave.
Şişe	süzüldü (yüzdü)	doğru	mağaraya
<i>Şişe mağaraya doğru yüzdü</i>			

Talmy'nin tipolojisi, bir olay kompleksinin tek bir cümlede nasıl bütünleştirildiğine dayanmaktadır. Talmy, yukarıdaki tabloda iki olayın bulunduğunu belirtmektedir: “*Şişenin bir mağaraya girmesi*” ve “*şişenin süzülmesi*”. Bu olay dizisinde hareket (mağaraya yönelmesi), *çerçeveleyici olaydır* ve karmaşık olayda temel rolü oynar. *Şişenin süzülmesi/yüzmesi* olayı ise eş olaydır ve anlam ilişkilerinde çerçeveleyici olaya destek sağlar [35, s. 407].

Eylem-çerçeve dillerde *yol*, fiil içinde sözlükselleştirilmektedir¹. Türkçe, İspanyolca, Fransızca gibi diller bu grupta yer almaktadır. Uydu çerçeve diller, *yolun* bir uydu tarafından kodlandığı dillerdir. İngilizce ve Çince gibi diller bu grupta yer almaktadır. Burada uydu (satellite) kavramı “Eylemin yakını konumunda olan isim cümlesinin veya edat cümlesinin dışında herhangi bir birime ait dilbilgisel ulam.” şeklinde tanımlanmaktadır [16, s. 102]. İngilizcedeki edatlar (in, out, into) bu *uydulara* örnektir.

(3) Ayşe okuldan **çık**tı.

Ayşe went **out** of school.

(4) O ağaçtan **in**emedi.

He/she could not **come down** from tree.

(5) Gece koltukta **yatıp uyudum**.

I **bedded down** on the couch for the night.

(6) **Çekil/Çek git** ve beni yalnız bırak!

Go away and leave me alone!

Yukarıdaki örneklerde eylem-çerçeve bir dil olan Türkçe ile uydu-çerçeve bir dil olan İngilizce arasındaki *yol* (path) kodlaması arasındaki fark açıkça görülmektedir. (3) numaralı örnekte Türkçede *-dAn çık-* yapısı “yol”u (dışarı) kendi içinde sözlükselleştirirken İngilizcede ise *yol*, bir *uydu* (out) yoluyla ifade edilmektedir. Benzer şekilde (4) numaralı örnekte *-dAn in-* yapısı *yol* kodlamasını sağlarken İngilizcede ise uydu kelime olan “down” ile bu sağlanmaktadır. Birden fazla kelimedenden oluşan örnekler olan (5) ve (6) numaralı SFY’de ise bu kez İngilizcede uydu kelime ile karşılanan ifadelerin Türkçede birden fazla fiil ile karşılandığı görülmektedir. Bu tür yapılarda ise *tarz* daha baskın şekilde görülmektedir. Tek fiilli SFY’de Türkçede durum ekleri *istem*² bağlamında anlamın oluşmasına katkı sağlamakta ve *yol* bildirmektedir. Çok fiilli SFY’de ise birinci fiil, hareketin *tarzını* göstermektedir.

Hareket fiillerinde ikinci tür ise tarz-neden kodlamasıdır. Bu yapı, diller için belirleyici bir ölçüt değildir.

(7) The rock slid/rolled **down** the hill. [35, s. 404].

¹ Seri fiil yapıları ve sözlükselleşme ilişkisi için bk. [14].

² İstem için bk. [36], [37], [38].

“Kaya tepeden kaydı / yuvarlandı”

(8) Polisten kurtulmak için balkondan **sarktı**.

(9) Çocuk **koşarak** dışarı **çıktı**.

(7)'de uydu-çerçevesel bir dil olan İngilizcede *tarz-neden* bir *uydu* ile (down) ifade edilmektedir. (8)'de görüldüğü gibi Türkçede bazı fiiller tarz anlamını kendi içinde barındırırken (9)'da görüldüğü gibi bazı fiiller, olayın resmedilmesi adına bir fiilimsiye (koşarak) ihtiyaç duymaktadır.

Yelkenaç, tarzın hareket ifadelerinde dışsal bileşen olduğunu ifade eder ve bir başka deyişle yardımcı olaylardan (co-event) biri olduğunu belirtir. Araştırmacı Hint-Avrupa dilleri (Latin Romen dilleri dışında), Fin-Ugor dilleri, Çince, Ojibwa ve Warlpiri gibi dillerde tarzın eylem içerisine yerleştirilerek ifade edildiğini belirtmektedir. Bu dillerin eylem içerisine bir defada dışsal bileşenlerden yalnızca birini yerleştirebileceğini belirten Yelkenaç, hem neden hem de tarzın aynı anda eylem içerisinde bulunamayacağını söylemektedir. Tarz, bu gibi dillerde eylem içerisine yerleştirilirken diğer dillerde eylem dışında bağımlanmış yapılar olarak bulunabilir [36, s. 20].

Hareket ve hareketin dildeki karşılığı olan hareket fiillerinin ifadesi ile bu fiillerin anlam alanlarını işaretleyen bileşenlerin (hareket, şekil, zemin, yol, tarz-neden) Türkçede sözlüksel ve söz dizimsel unsurlar olan seri fiillerle ilgili olduğu görülmektedir. SFY, yüzey yapıda ya da derin yapıda en az iki ayrı fiil ile ifade edilebilecek dil öğelerini ifade ettiğine göre bu yapılar, yüzeyde tek kelimedenden oluşsa da birden fazla kelimedenden oluşsa da en az bir tane “hareket” fiiline ihtiyaç duymaktadır.

2. Hareket Fiilleri ve Fiilde Serileşme

Dillerin eylem-çerçevesel diller ve uydu-çerçevesel diller olmak üzere ikili tipolojiye tabi tutulması zaman içinde bazı sorunlara yol açmış, dünyadaki bazı dillerin bu tipolojiye uymadığı görülmüştür. Özellikle SFY barındıran dillerde birden fazla fiil, tek bir hareketi işaretleyebildikleri için bu tarz yapılarda fiillerden biri, hareketi ifade ederken diğer fiil, hareketin “yol”unu veya “tarz”ını ifade edebilmektedir.

SFY'lerdeki bu özelliği fark eden Slobin, Talmy tarafından uydu-çerçevesel dil olarak kabul edilen ve aslında bir serileştirme dili olan Çince, Emai ve Mbum türündeki dilleri “eşit-çerçevesel diller” (equipollently-framed languages) olarak ele almayı önermiştir. Slobin'e göre bu dillerde, diğer fiil-çerçevesel dillerde olduğu gibi sonlu ve sonlu olmayan biçimler arasında herhangi bir ayırım bulunmamakta, hem *tarz* hem de *yol*, “eş anlamlı” öğelerle ifade edilmektedir. Bu dillerde biçimsel dil açısından eşit olan ve eşit görünen öğeler yürürlükte veya önemdedir [6, s. 227]. Slobin'in

görüşleri, hareket fiillerini sınıflandırma çalışmalarına yön verdiği gibi SFY'lerin fiil sınıflandırma çalışmalarındaki yerine ve önemine de katkıda bulunmuştur.

Pek çok dilde SFY oluşturan fiillerden en az birisi hareket bildiren fiilden oluşmaktadır. Serileştirme dilleri üzerine araştırma yapan Durie, serileştirme dillerinin en çok hareket serileştirme kategorisini içerdiğini, bu yapılarda önce hareket fiilinin geldiğini ve hareket eden varlığın ikinci fiilin eyleyeni konumunda yer aldığını ifade etmektedir [11, s. 310]. Aikhenvald, Durie'nin görüşlerine benzer şekilde SFY'nin genellikle bir durumdan ziyade bir olayı veya süreci tanımladığını, durumlara atıfta bulunan ve olaylara atıfta bulunmayan fiillerin SFY olabilme şansının oldukça az olduğunu söyleyerek SFY'nin hareket bildiren fiiller barındırdığına değinir [7, s. 3].

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de SFY oluşturan fiillerin en az biri (bazen tamamı) hareket bildiren fiilden oluşmaktadır. Bazı yapılarda iki fiil de gerçek anlamını korurken bazı yapılarda ise birinci fiil anlamını korumakta ikinci fiil görünüş, kapsam veya durum değişimi bildirmektedir. Yine diğer dillere benzer şekilde Türkçede SFY oluşturan *git-*, *gel*, *al-*, *ver-* vb. hareket fiilleri sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yapılarda iki fiil, art gelerek tek bir “hareket olayını” kodlamaktadır. “Hareket olayı”¹ ifadesinde “hareket” ve “olay” birbirinden farklı kavramlardır. Bir hareket çoğunlukla tek bir fiil ile karşılanmaktayken bir olay ise içinde pek çok hareket/eylem barındıran bütüncül yapıdır. Örneğin “Futbolcu topa doğru koştu.” olay olarak ele alınırsa bu olayda “olayın başlaması”, “uygulanması” ve “sonuçları” ile karmaşık yapı görülebilir. Bu olay, içinde birçok hareket barındırabilmektedir. “Futbolcunun plan yapması/niyetlenmesi”, “Futbolcunun adımlaması”, “Futbolcunun yer değiştirmesi.” bunlardan bazılarıdır. Kısaca “hareket olayı”, içinde birden fazla hareket ifadesi barındıran yapıları ifade etmektedir.

2.1. Ön Koşullu Fiiller, Hareket ve Yol

Türkçede SFY ve “hareket olayı” arasında içerisinde birden fazla hareket içermesi bakımından benzerlik bulunmaktadır. Türkçede SFY oluşturan yapılar, fiillerin durumuna göre çeşitlilik göstermektedir. Bazı durumlarda iki fiilli yapıda eşit anlam ve görevde iken bazı yapılarda ise birinci fiil ikinci fiilin *tarzını* veya *yolunu* göstermektedir. Talmy'nin (1985) sınıflandırmasında Türkçe eylem-çerçeve diller grubunda yer almaktadır. Bu sınıflandırmada asıl odak noktası *yolun* kodlanmasıdır. Gerçekten de

¹ Bazı Türkçe kaynaklarda “devinim olayı” olarak da ele alınmaktadır. bk. [36].

Türkçede tek başına birden fazla hareket bildiren (TSFY) bazı fiiller, *yolu* kendi içinde kodlayabilmektedir. Tekli fiil, biri *yolu* işaretleyen iki ayrı hareket bildirmektedir. Bu tip durumlarda da fiilin içerisinde yer alan iki fiilden en az biri *hareket fiili* konumundadır ve böylece “hareket olayı” konumlandırılır.

Türkçede TSFY, içerisinde birden fazla hareketi içermektedir. Bu hareketleri derin yapıda kodlayan ilk fiil, ikinci fiilin koşulu ve *yolu* durumundadır. Diğer bir ifadeyle *şekil* olarak ele alınabilen *eyleyici* çerçeveyici hareket olan ikinci fiildeki hareketi gerçekleştirmek için *yol* konumundaki ilk fiili izlemek durumundadır. Aşağıdaki örneklerde TSFY içerisinde bulunan *yol* ve *ön koşul* yapıları örneklendirilmiştir:

(10) Adam hırçın ata zorlukla **bindi** (çık- + otur-)

(11) Oyuncakları **fırlattı**. (tut- +at-)

(12) Eşyaları tek tek kamyona **yükledi**. (kaldır-/al- + koy-/bırak-)

Yukarıda (10) numaralı örnekte *bin-* fiili kendi içerisinde birden fazla hareket içermektedir. Eyleyicinin *bin-* hareketini gerçekleştirmesi için fiilin kendi doğal yapısı gereği bir iç koşul olarak *çık-* ve *otur-* fiillerinin kılınış bakımından son sınırlarına ulaşması ve bu hareketleri tamamlaması gerekmektedir. Örnekte *çık-* fiilindeki hareket gerçekleşmeden cümlede *otur-* fiili gerçekleşemez. Hâliyle *çık-* fiili *otur-* fiilinin ön koşulu şeklindedir. Böylece *çık-* fiili *otur-* fiilinin yolu konumundadır. Örnekte *yol*, *çık-* fiili ile kodlanırken *otur-* fiili ile bütünleşik olarak *bin-* fiili gösterilmektedir. (11) numaralı örnekte *fırlat-* fiilinde kodlanan hareketin gerçekleşmesi *tut-* ön koşuluna bağlıdır. *Fırlat-* fiilindeki hareketin bütüncül olayını çerçeveleyen iç fiil *at-* olsa da bunun gerçekleşmesi *tut-* fiilinin gerçekleşmesiyle mümkündür. *Fırlat-* fiilinde *yol*, *tut-* fiili ile işaretlenmiştir. (12)’de ise *yükle-* fiilinin gerçekleşmesi için *kaldır-/al-* ve *koy-/bırak-* fiillerinin kılınış sınırlarının tamamlanması gerekmektedir. Nitekim bu sınırlara ulaşılmadığında fiildeki hareket tamamlanmamış olmaktadır. *Yükle-* hareketinin bütüncül görüntüsü bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Fiilin ikinci kısmı olan *koy-/bırak-* ancak *kaldır-/al-* fiilleri ile tamamlanmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde TSFY’nin “hareket olayı” bağlamında ön koşul sağlama işlevi olduğu ve bu ön koşulun aynı zamanda Talmy tipolojisine göre *yol* içerdiği açıkça görülmektedir. Bununla birlikte bu fiillerden en az birinin yine *hareket fiili* olması da SFY ve hareket fiilleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Aşağıda *yol* işaretleyen ve hareket fiili barındıran TSFY örnekleri gösterilmiştir. Bu yapılarda fiilin derin yapısındaki fiillerden biri hareket fiili olmakla birlikte asıl hareketin *yolunu* işaretlemektedir.

- *Evdeki kitaplarını **getirdi**.* (al- + gel-)
- *Tam düşecekken tırabzandan **tutundu**.* (tut- + bırakma-)
- *Şimşek çakınca **ürktüm**.* (sıçra- + kork-)

Bu örneklerde de görüldüğü üzere TSFY, kendi içerisinde ön koşul konumunda bir fiil ve asıl hareketi tanımlayan ikinci bir fiil olmak üzere iki fiil içermektedir. Bu fiillerden biri açık bir hareket fiilidir.

2.2. Koşulsuz Fiiller, Hareket ve Tarz

Türkçede ÇSFY, yüzey yapıda birden fazla fiil içermektedir. Bu fiillerden en az bir tanesi hareket fiili olmaktadır. Böylece ÇSFY “hareket olayı” kodlama konusunda öne çıkmaktadır. Koşulsuz fiillerde hareketin gerçekleşmesi SFY’nin yüzey yapısındaki birinci fiile bağlı değildir. Çünkü bu tür fiillerde birinci fiil olmadan da hareket tamamlanabilmektedir. Bu durumda birinci fiil aslında hareketin gerçekleşme tarzını göstermektedir. Bu neden ÇSFY yapılarında birinci fiilin ikinci fiilin niteleyicisi ya da pekiştiricisi olduğunu ve tarz gösterdiğini belirtmek mümkündür. Bu kullanımlarda birinci fiil, ikinci fiilin *tarzını* gösterirken yapının anlamını ise ikinci fiil üstlenmektedir.

(13) Boş bulduğu koltuğa **geçti oturdu**.

(14) Kalabalığın homurtularını duyunca **kaçtı gitti**.

(15) Ortalık karışmaya başlayınca **kalktı gitti**.

(16) Almanya’da dikiş tutturamayınca **döndü geldi**.

(17) Kafan estiğinde **çık gel!** Sana kapımız her zaman açık.

Yukarıda (13) numaralı örnekte *geçti oturdu* ifadesi bütüncül bir hareketi ifade etmektedir. Yapıdaki birinci fiil olan *geç-*, ikinci fiil olan *otur-*’un *tarzını* göstermekle birlikte *otur-*’a koşul olarak işlev görmemektedir. “geç otur-” SFY olarak bütüncül hareketi göstermekle birlikte “geç-” fiili hareket ifade etmektedir. Böylece tarz bildiren *geç-* örnekte “hareket olayı”na katkı sağlamaktadır. Bu örnekteki cümle “Boş bulduğu koltuğa oturdu.” şeklinde de ifade edilebilirdi, ancak *geç-* fiili *otur-* fiilini tarz bağlamında nitelemekte ve hareket olayına bir dinamiklik kazandırma işlevi görmektedir. (14) numaralı cümlede *kaç-* fiili *git-* fiilinin tarzını göstermektedir. Cümle temelde *kaç-* fiili olmaksızın da kurulabilirken cümledeki hareket bütün olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu örnekte *kaç-* ve *git-* fiilinin her ikisi de hareket bildirmektedir. (15) numaralı örnek içerik bakımından (14) numaralı örneğe benzemektedir. Yine *kalk-* fiili cümledeki asıl hareket olan *git-* fiilini *tarz* bakımından

nitelendirmektedir. (16) numaralı cümlede “döndü geldi” ifadesinde yer alan her iki fiil de hareket fiilidir. Örnekte fiillerin anlamı kapsamı bağlamından birinin diğerinden üstün yanı bulunmamakla birlikte aynı zamanda her iki fiil birbirinin tarzını bildirmektedir. Keza cümleyi “...döndü” şeklinde ya da “...geldi” şeklinde bitirmek mümkündür. Cümlede konuşurun bulunduğu yer ya da Talmy’nin ifadesiyle *zemin* (ground) ile hareketi gerçekleştiren eyleyicinin harekete başlamadan önce bulunduğu *zemin* aynıdır. Ancak hareket gerçekleştikten sonra konuşurun ve eyleyicinin *zemini* farklılaşmaktadır. (17) numaralı örnekte ise “çık gel” yapısında iki hareket fiili bir SFY oluşturmaktadır. Bu fiillerden *çık-* tarz bildirmekle birlikte kavramsallaştırılmış tek olayın niteleyicisi konumundadır. *Çık-* fiili *gel-* fiiline koşul oluşturmamaktadır.

Türkçede yüzey yapıda iki fiilden oluşan SFY’nin içerisinde fiillerden en az birinin hareket fiili olduğu görülmektedir. Bu hareket fiili *tarz* belirten başka fiiller tarafından nitelendirilmektedir. Aynı zamanda bu fiillerin birbirinin koşulu olmadığı da görülmektedir. Bu durumda TSFY’nin ön koşul bildiren yapılar içerdiği ÇSFY’nin koşulsuz yapılardan meydana geldiği söylenebilir.

Aşağıda tarz-neden belirten ve hareket fiili ile oluşturulmuş ÇSFY örnekleri gösterilmiştir. Bu yapılarda art arda gelen iki fiilden birinci fiil, ikinci fiilin yapılaş tarzını vurgulamakta ve asıl anlam ikinci fiil tarafından ifade edilmektedir.

- Adamı alevlerin arasından **çekip aldı**.
- Zavallı adamı gözünü kırpmadan **vurdu öldürdü**.
- Gidelim, adamı **tutup getirelim**.
- Odana git ve **yat uyu!**
- Hırsız kadının elindeki cüzdanı **kaptı kaçtı**.
- Hemen arabana **bin git**.
- Bahçedeki çocuklara **bak da gel**.
- Kasadaki çuvalları **tutup attı**.

ÇSFY ile oluşturulmuş bu örneklerden sonra yüzey yapıda en az iki fiil içeren bu dil öğelerinden en az birinin hareket fiili olduğunu söylemek mümkündür. Bu hareket fiili ön koşul konumunda değildir. Ön koşul konumunda olmaması ÇSFY’de bu fiillerin *tarz* göstermesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle bu ÇSFY’de yer alan birinci fiiller olmadan da cümleler oluşturulabilir. Ancak birden fazla fiille ifade edilen ve kavramsallaştırılmış bir olayı işaretleyen SFY, dilin ifade kabiliyetine kolaylık sağladığı için konuşur bu türden ifadeleri tercih edebilmekte ve hareket fiilleri aracılığı ile gerçekleşen olayı dinamik bir şekilde aktarabilmektedir.

Sonuç

Fiiller dilin en temel söz varlığı unsurlarındandır. Evrende yer alan nesnelere ve bu nesnelere hareketleri, durumları, oluşları ve kılışları bu kelimelerle ifade edilir. Dolayısıyla sınırlı sayıda olan fiil cinsinden kelimelerin farklı birleşimlerle ve çeşitli dizimsel özelliklerle tüm hareket, durum, oluş ve kılışları ifade etmesi mümkün olabilmektedir. Bu birleşimlerden biri de SFY ve hareket fiilleri ile sağlanmaktadır.

SFY, tek ve bütünleşik bir olaya atıfta bulunması sebebiyle içinde birden fazla hareket barındıran tek bir fiilden veya iki fiilin art arda gelerek tek bir hareketi karşıladığı bir fiil dizisinden oluşmaktadır. İki türe (TSFY, ÇSFY) sahip olan SFY, dilde karmaşık hareketlerden oluşan olayların bütüncül bir şekilde kavranmasını ve ifade edilmesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle birden fazla hareket içeren durumlar, SFY aracılığı ile tek hareketmişçesine ifade edilebilmektedir. SFY bu bütüncül yapıyı ise hem yüzeysel yapıda hem de derin yapıda “hareket fiilleri” aracılığı ile sağlamaktadır. Türkçede bulunan her SFY, metaforik bir anlam taşımadığı müddetçe yüzeysel yapıda (ÇSFY içinde) en az bir hareket fiili içerdiği gibi derin yapıda da (TSFY içinde) en az bir hareket fiili bulundurmaktadır.

“Hareket olayı” ve hareket fiilleri üzerine çalışmalar yapan Talmy’nin (1985) tipolojisinde yer alan harekete dair öğelerden *yol* ve *tarz* hareket fiilleri aracılığı ile SFY içerisinde görev yapabilmektedir. Yüzeysel yapıda tek fiilden oluşmasına karşın derin yapıda birden fazla fiille hareketi ifade eden TSFY, ön koşullu fiil olarak belirlemekte ve derin yapısında yer alan fiillerden en az biri hareket fiili olmaktadır. Derin yapıdaki fiillerden birincisi Talmy tipolojisine göre koşulla birlikte *yol* göstermektedir. Örneğin, *bin-* fiilin *çık-* ve *otur-* fiillerinden oluşabildiği düşünülürse fiilin kendisi (*bin-*) ve derin yapısındaki *çık-* açık birer hareket fiilidir. Aynı zamanda *çık-* fiilinin *otur-* fiilinin öncüsü ve ön koşulu olduğu görülmektedir. Yüzeysel yapıda birden fazla fiilden meydana gelen ÇSFY ise birbirinden bağımsız iki fiilden oluşmaktadır. Bu nedenle bir ön koşuldan bahsetmek mümkün değildir. ÇSFY buna bağlı olarak en az biri bağımsız bir hareket fiilini barındırmaktadır. Bu tür yapılarda birinci fiil ikinci ve diğer fiillerin *tarz* göstericisi konumundadır. Yani ikinci fiil asıl hareketi göstermekle birlikte birinci fiil asıl hareketin ne şekilde gerçekleştirildiğini kodlamaktadır.

Yapılan çalışmalarda hareket fiilleri, uydu çerçeveli ve eylem-çerçeveli olmak üzere iki sınıfa ayrılarak incelenmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda SFY barındıran dillerdeki hareket olaylarının bu iki sınıflandırmaya uymadığı tespit edilmiştir. SFY barındıran dillerde hareketin “yol”u ve “tarz”ı başka bir fiille ifade edilmektedir. Bu sebeple

hareket fiilleri sınıflandırmasına eşit-çerçevesel diller olarak üçüncü bir tür daha eklenmiştir.

Tüm bunlardan sonra dünya dillerinin pek çoğunda olduğu gibi Türkçede de SFY oluşturan fiillerin büyük çoğunluğu hareket bildiren fiillerden oluştuğu söylenebilir. Yalnızca metaforik olarak anlam değişimine uğrayanlar [(gülmekten) kırıp geçir-, (ilişkiyi) kesip at-, kırıp dök- “küstürmek” gibi] bu çerçevenin dışında ele alınabilir. Hareket fiili barındıran Türkçe SFY’de *tarz* veya *yol* kodlaması, tek bir fiilin birden fazla hareket bildirdiği veya birden fazla hareket bildiren fiilin art arda geldiği yapılarda ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

1. Aydemir, İ. A. *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2020.
2. Talmy, L. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In T. Shopen (Ed.), *Language typology and syntactic description* (pp. 36–149). Cambridge: Cambridge University Press. 1985.
3. Levin, B. *English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago and London. 1993.
4. Bussmann, H. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. (Translated and Edited by Gregory P. Trauth and Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York. 2006.
5. Zekiyev, Z. *Tatar Grammatikası II, Morfologiya*, (Editör: Z. Zekiyev), Kazan. 2002.
6. Slobin, D. I. The many ways to search for a frog. In S. Strömquist & L. Verhoeven (Eds.), *Relating events in narrative, volume 2: Typological and contextual perspectives* (pp. 219–257). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2004.
7. Aikhenvald, A. Y. “Serial Verb Constructions in Typological Perspective” *Serial Verb Constructions: Across-linguistic Typology*. (Ed. A. Aikhenvald- R.Dixon). Oxford: Oxford University Press: 2006. s. 1–68.
8. Dixon, R. M. W. “Serial Verb Constructions: Conspectus and Coda”. *Serial Verb Constructions A Cross-linguistic Typology*. (ed. A.Y. Aikhenvald – R. M. W. Dixon). Oxford: Oxford University Press: 2006. s. 338–350.
9. Foley, W. A.- Olson, M. “Clausehood and Verb Serialization”. *Grammar Inside and Outside the Clause*. (ed. Johanna Nichols - Anthony C. Woodbury). Cambridge: Cambridge University Press: 1985. s. 17–60.
10. Givón, T. “Serial Verbs and The Mental Reality of “Event”: Grammatical vs. Cognitive Packaging”. *Approaches to Grammaticalization*. (ed. Elizabeth Closs Traugott-Bernd Heine). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing: 1991. s. 81–128.
11. Durie, M. “Grammatical Structures in Verb Serialization”. *Complex Predicates*. (ed. Alex Alsina - Joan Bresnan - Peter Sells). Stanford: CSLI Publications: 1997. s. 289–354.
12. Aydemir, İ. A. “Çağdaş Türk Dillerinde Sıralı Fiil Yapıları,” *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2019. s.155–163.
13. Hirik, E. “Seri Fiil Yapıları ve Türkçe”. *Karadeniz Araştırmaları XVII/61*: 2019. s. 120–141.

14. Hirik, E. - Çiğil, A. "Seri Fiillerde Tür Değişimi ve Sözlükselleşme". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (2), 2021. s. 688–715.
15. Levinson, S. - Wilkins, D. The background to the study of the language of space. In S. Levinson & D. Wilkins (Eds.), *Grammars of Space: Explorations in Cognitive Diversity* (Language Culture and Cognition, s. 1–23). Cambridge: Cambridge University Press. 2006.
16. Talmy, L. *Toward a Cognitive Semantics*. MIT Press. 2000.
17. Emre, A. C. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: TDK Yayınları. 1945.
18. Ergin, M. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayram Basım Dağıtım. 2009.
19. Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları. 2009.
20. Arnazarov, S. N. "Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi". *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. Ankara: TDK Yayınları, 2004. s.193–219.
21. Yaylagül, Ö. "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2005. ss. 17–51.
22. Özçalışkan, Ş. - Slobin, D. I. Codability effects on the expression of manner of motion in English and Turkish. İçinde A. S. Özsoy, M. Nakipoglu-Demiralp, E. Erguvanlı-Taylan, ve A. Aksu-Koç (Eds), *Studies in Turkish Linguistics*, İstanbul: Bogaziçi University Press. 2003.
23. Özçalışkan, Ş. Encoding the manner, path and ground components of a metaphorical motion event, *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 2, 2004. s.73–102.
24. Yelkenaç S. *30-72 Aylar Aralığındaki Türk Çocuklarının Devinim Eylemi Kullanımları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. 2006.
25. Özyürek, A.; Kita, S.; Allen, S.; Brown, A.; Furman, R.; Ishizuka, T. "Development of cross-linguistic variation in speech and gesture: Motion events in English and Turkish", *Developmental Psychology*, 44(4), 2008. s.1040–1054.
26. Demirtaş, A. D. "İngilizce Devinim Eylemlerinin Türk İngilizce Okutmanları Tarafından İfade Edilmeleri", Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir. 2009.
27. Badem, N. *Comparative Study of Motion Verbs Used by Turkish Efl Learners in Their L1 And L2*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana. 2020.
28. Gencan, T. N. *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları. 1979.
29. Aksan, D. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları. 1998.
30. Göksel, A., Kerlake, C. *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge. 2005.
31. Hengirmen, M. *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi. 2006.
32. Kocaman, A. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. 2011.
33. Merriam-Webster. (n.d.). Motion. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved September 20, 2021, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/motion>
34. Talmy, L. "Path to Realization," *BLS* 17, 1991. s. 480–519.
35. Matsumoto, Y. "Typologies of lexicalization patterns and event integration: Clarifications and reformulations". In S. Chiba, et al. (eds), *Empirical and theoretical investigations into language: A Festschrift for Masaru Kajita*, Kaitakusha, Tokyo, 2003. s. 403–418.
36. Aydın Özkan, I. *Evensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2017.

37. Doğan, N. *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun. 2011.
38. Doğan, N. “İstem Sözlükleri ve Türkçe”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, N 42, III: 2016. s. 251–268.

Андатпа

Етістіктер тілдің сөз қорының ең негізгі тілдік бірліктерінің бірі саналады. Бұл сөздер қоршаған ортада кездесетін болмыстардың пайда болуын, әрекеттері мен қимылдарын білдіреді. Алайда қоршаған ортада кездесетін жанды және жансыз заттардың әрекеттерін сипаттай алуы үшін етістік категориясы өз араларында да біршама байланыстар құрып синтаксистік және лексикалық қалыптардан өтеді. Себебі қоршаған ортада кездесетін заттардың әрекеттері шексіз қалыптағы қимылдардың көрінуіне жол ашады. Мұны түсіндіру үшін етістік категориясы өз ішінде синтаксистік жақтан түрлі байланыс құрады. Мұның ең қарапайым мысалы, лексикалық мағынасы жағынан алғанда қимыл-қозғалыс деп аталатын етістіктері мен синтаксистік жақтан алғанда сериялық етістіктің құрылымдары арасында жақсы байқалады.

Қимыл-қозғалыс етістіктеріне байланысты көптеген зерттеу жұмыстары жазылғанымен түрік тіліндегі зерттеулерде бұл етістіктердің негізгі белгілерінің қандай екенін анық көрсетілмеген. Қоршаған ортада кездесетін заттардың орын ауыстыруын білдіретін етістіктер ретінде бағаланатын қимыл-қозғалыс етістіктері синтаксистік және лексикалық категорияны білдіретін сериялық етістіктің құрылымдарымен өте тығыз қарым-қатынаста жұмсалады. Сериялық етістік құрылымдары ең кемінде бір қимыл-қозғалыс етістігінен тұрады. Мұндай қимыл-қозғалыс етістіктері де Талмидің типологиясына сүйенсек, қимылдың орындалып жатқан «жолын» немесе қимылдың орындалу тәсілі саналатын «әдісін» білдіреді. Ал бұл мақалада қимыл-қозғалыс етістіктерінің сериялану кезінде жетекші рөл атқаратын «жол» және «әдіс» түрік тілінің мәтіндері арқылы талданады.

Кілт сөздер: Қимыл-қозғалыс етістіктері, сериялық етістіктер, етістіктердің сериялануы, жол, әдіс.

(Е. Кирик, А. Чигил. Қимыл-қозғалыс етістіктерінің сериялануы кезіндегі жолдар мен әдістер)

Аннотация

Глаголы являются одним из самых основных словарных элементов языка. Эти слова выражают бытие, манеры и движения существ во Вселенной. Однако для того, чтобы выразить движения живых и неживых существ во Вселенной, категория глагола создает синтаксические и семантические ситуации, выполняя некоторые комбинации внутри себя. Потому что многочисленные движения многих существ во Вселенной вызывают появление бесконечных комбинаций. Чтобы выразить это, категория глагола создает внутри себя различные сочетания. Наиболее типичный пример этого наблюдается между глаголами движения, которые представляют собой семантический класс, и последовательные глагольные структуры, которые представляют собой синтаксический и семантический класс.

Хотя были проведены различные исследования глаголов движения, пределы этих глаголов не были определены в турецких исследованиях. Глаголы движения, которые можно рассматривать как глаголы, выражающие перемещение существ во Вселенной, тесно связаны с последовательными глагольными структурами, которые являются синтаксической и семантической категорией. Последовательные глагольные структуры содержат по крайней мере один глагол движения в поверхностной или глубокой структуре. Согласно типологии Талми, эти глаголы движения обозначают "путь", в котором происходит движение, или "стиль", который определяет то, как оно происходит. В данном исследовании обсуждаются роли "пути" и "стиля" в процессе сериализации глаголов движения в турецком контексте.

Ключевые слова: Глаголы действия, последовательные глаголы, сериализация, путь, стиль.

(Э.Хирик, А.Чигиль. Путь и стиль в сериализации глаголов действия)